

Терроризмнинг Келиб Чикиш Тарихи

А. М. Халилов

Хоразм вилояти ИИБ ТҚХ Терроризмга қарши курашиш бошқармаси бошлиғи

Аннотация: Мақолада терроризм атамасининг тушунчаси, унинг келиб чиқиш тарихи, шунингдек, тарихда террорчилик ҳаракатларининг юзага келишга сабаб бўлган омиллар, шарт-шароитлар ва мақсади мисолларда келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: терроризм, экстремизм, сиёсий, сикарийлар, халифалик.

Ҳозирги замоннинг энг долзарб ва ҳал этишни талаб этаётган муаммоларидан бири – терроризм билан боғлиқ хавф-хатарлардир. Терроризм бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти хавфсизлиги ва барқарорлигига жиддий таҳдид солаётган глобал муаммолардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Ушбу муаммони самарали ҳал этиш учун, аввало, терроризмнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаш, унинг келиб чиқиш сабаблари, шаклланишига таъсир этувчи ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий омилларни ҳар томонлама таҳлил этиш зарур. Терроризмнинг моҳиятини тўлақонли англаб етиш унинг тарихий ривожланиш босқичларини ўрганиш билан бевосита боғлиқдир.

Тарихчи ва сиёсатшунос олимларнинг тадқиқотларига кўра, терроризм мустақил ижтимоий-сиёсий ҳодиса сифатида шаклланиб, тахминан икки асрдан ортиқ вақт мобайнида ривожланиб келмоқда. Айрим муаллифлар, жумладан В. Жариновнинг фикрича, терроризмнинг вужудга келганига тахминан бир ярим аср бўлган. Шу билан бирга, бошқа бир қатор олимлар бу ҳодисанинг илдизларини анча илгариги даврларга, яъни қадимги тарихга боғлайдилар. Уларнинг таъкидлашича, ҳар қандай қотиллик, зўравонлик ёки сиёсий мақсад йўлида қўлланилган тажовузкорлик ҳаракатлари терроризмнинг илк кўринишлари сифатида баҳоланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ҳам парламентга йўллаган Мурожаатномасида мазкур муаммонинг долзарблигини қайд этар экан, “Бутун дунёда кучайиб бораётган радикализм, экстремизм, терроризм, одам савдоси, гиёҳвандлик каби хатарлар, афсуски, бизни ҳам четлаб ўтмаяпти”, – деб таъкидлаган [1]. Ушбу фикр терроризмнинг фақат айрим давлатлар ёки минтақаларга хос эмас, балки глобал характерга эга бўлган, кенг кўламли хавф сифатида намоён бўлаётганини англатади. Шу боис, терроризмнинг тарихи, ижтимоий илдизлари ва замонавий кўринишларини илмий таҳлил этиш орқали унга қарши самарали чора-тадбирлар тизимини яратиш бугунги куннинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади.

Терроризм муайян гуруҳнинг рухсат этилмаган ҳолатда онгли равишда куч ишлатишидир. Бунда террорчилар аниқ мақсадни кўзлайди ва ўзини тўла ҳақ деб билади. Бундан шу нарса аниқ бўладики, террорчилардаги мавжуд куч мақсадни амалга оширишда ижтимоий — сиёсий муҳит билан бевосита алоқадорликда бўлади. Шунинг учун бирон — бир сабабга асосланган ёвуз мақсад терроризмга олиб боради.

Терроризм кўп ҳолатларда кенг миқёсдаги ҳарбий кучлар билан алоқадор бўлади ва бундай мисоллар тарихда бир неча бор кузатилган [2]. Мисол тариқасида эрамиздан аввалги 44 йилда Рим ҳукмдори Гай Юлий Цезардан сенат биносида унга укасини авф этиш ҳақида илтимос билан мурожаат қилишган, ундан рад жавобини олгач, сенаторлардан иборат

фитначилар гуруҳи томонидан ўзлари билан олиб келган ханжарлар билан Цезарга кўп сонли зарбалар беришган. Олинган жароҳатлар оқибатида Цезарь ҳалок бўлган ва унинг ўлдирилиши тарихда сиёсий террорга илк мисоллардан бири ҳисобланади [3].

Эрамининг I асрида Фаластин ҳудудида сикарийлар террорчи гуруҳлари мавжуд бўлиб, улар Рим маъмурияти ва яҳудий зодагонлари вакиллари ўлдирарди, босқинчилар билан ҳамкорлик қиларди. Сикарийлар мустақил яҳудийлар давлати тузиш учун курашарди. Уларнинг фаолияти Биринчи яҳудийлар уруши бошланишига замин яратди. Сикарийлар томонидан қўлланган оммавий террор кутилган натижа келтирмади. Римликлар террорга террор билан жавоб бериб, нафақат бу гуруҳнинг ўзини, балки яҳудий халқининг қатта қисмини ҳам қириб ташладилар [3].

Терроризм нафақат ижтимоий ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий ёки маданий соҳаларига зарар етказди, балки жамиятга оммавий тарзда психологик босим ўтказиб, энг мудҳиш шакллардаги зўравонлик ва агрессивлик мафқурасини ёяди. Шу нуқтаи-назардан, жамиятда диний асосда низолар чиқишига йўл қўймаслик, динни сиёсийлаштириш ва сохталаштириш орқали мамлакатдаги ижтимоий барқарорликни издан чиқаришга қаратилган ҳар қандай ҳаракатнинг олдини олиш давлат ва жамият олдида турган ҳаётий муҳим масалалардан биридир [4, Б-191].

Агрессив хулқ-атвор инсоният жамияти пайдо бўлганидан бери унга ҳамроҳ бўлиб келган. Агар жамият ривожланишининг дастлабки босқичларида тажовуз (лот. *aggređi* [5]- *ҳужум қилиш*) маълум даражада эволюцион сабабларга эга бўлса, кейинги босқичларда у кўплаб глобал ва минтақавий муаммоларни келтириб чиқарди. келажакда бу цивилизациянинг ўлимига олиб келиши мумкин. Инсоннинг бундай тажовузкорлиги йўқ қилиш воситалари ва усуллари доимий равишда такомиллаштириш билан янада кучайиб бормоқда.

Тарихдан маълумки сўнгги 3,5 минг йил ичида фақат 270 йил тинч ўтган, қолган вақт уруш ва қуроли тўқнашувларда ўтган. Ҳатто ўтган асрда француз экзистенциалист файласуфи Габриел Оноре Марсел таъкидлаганидек, ҳеч биримиз ўзимизни ҳимояланган деб билган ва бизга кучли туюлган цивилизация аслида заиф ва ишончсиз эканлигига шубҳа қилмасак ҳам бўлади деб фикр билдириб ўтган.

Терроризм тарихий жиҳатдан пайдо бўлган дастлабки даврларданок ўз олдига қўйган мақсад ва вазифалари, қўлланган кураш воситалари, ғоявий даъволари билан инсоният учун қатта ижтимоий хавфга айланган. Аслида терроризм жуда қадим замонлардан бошланган, амалиёти эса турли шаклларда хилма-хил тарихий даврларга ва кўплаб сиёсий оқимларга хосдир. Лекин терроризмнинг юзага келиши борасида бошқа фикрлар ҳам мавжуд. Масалан, олимлар терроризмни XI—XII асрлар ҳашшошийларнинг ўзига хос исломий анъанасида, ўз навбатида, ҳозирги терроризмнинг келиб чиқишини Наполеондан кейинги Тикланиш (Реставрация) даври билан боғлайди [6]. Бизнинг фикримизча, терроризм тушунчалари нисбатан яқинда пайдо бўлган. Француз академиясининг луғатига 1798 йил қўшимчаси терроризмни тизимли, *Systeme, regime de la terreur* сифатида белгилайди. Нашр этилган француз луғатига кўра, яқинлар бу тушунчани кўпинча оғзаки ва ёзма равишда ўзларига нисбатан ҳар доим ижобий маъно билан қўллаган.

Икки асрдан кўпроқ вақт олдин таниқли инглиз жамоат арбоби ва ёзувчиси Эдмунд Буркнинг 1795 йилда ёзган машҳур сўзларини эслаш кифоя, у ерда французларга қарши чиққан, “террорчилар” деб аталадиган минглаб “дўзах итлари” ҳақида гапирган [7]. Ўша даврда терроризм сўзи 1793 йил мартдан 1794 йил июлгача бўлган Франция инқилоби даврига тааллуқли бўлиб, “террор ҳукмронлиги”ни англатган.

“*Террор*” атамаси лотинча бўлиб, сўзма-сўз “қўрқув, даҳшат” деган маънони англатади, ушбу атама Франциядан кириб келган. Бу атама сиёсий лексиконга биринчи марта жирондинлар ва яқинлар томонидан киритилган бўлиб, улар халқ кўзғолони тайёрлаш ва қирол ХВИ Людовик давридаги вазирлар маҳкамасини “қўрқитиш ва даҳшат йўли билан” ағдариш мақсадида бирлашганлар [8] ва “террорчилик” ҳаракатларини олиб борганлар.

Шунингдек, диний экстремизмнинг энг дахшатли кўринишларидан бири сифатида тарихда салб урушлари кўрсатилади.

XI асрнинг охиридан XIII аср охиригача Қуддус шаҳрини босиб олишга қаратилган ушбу диний кўринишдаги урушлар диний тарафкашлик ва экстремистик туйғуларни кўзгатиш натижасида юз берган. Христиан роҳиблари бир миллионга яқин мутаассиб ақидапарстларни тўплаб, муқаддас урушга шиддатли даъват ишларини олиб бориши натижасида ўн миллионлаб мусулмонлар ўлдирилган, қадимги маданият ўчоқлари йўқ қилинган ва ўз вақтининг энг ривожланган давлатлари ҳаёти бутунлай издан чиқарилган. Ислом динида ҳам унинг номидан “фаолият” олиб борувчи экстремистик руҳдаги ҳаракатлар юзага келган бўлиб, дастлабки кўринишлари пайғамбар Муҳаммад вафотларидан сўнг намоён бўла бошлаган.

Аслида, ўзларининг бирламчи вазифаси қилиб, сиёсий ҳокимиятни эгаллашни кўзлаган бу кучлар очик сайлов усулида сайланган “Хулафои-рошидийн” (тўғри йўлдан борувчи пайғамбар ўринбосарлари)дан бўлган ҳазрати Умар ибн Хаттоб (634-644), Усмон ибн Афон (644-656), Али ибн Абу Толиб (565-661) ларнинг бевақт ўлимига сабабчи бўлганлар.

Бу йўналиш тарафдорлари ҳазрати Али даврида очикдан-очик сиёсий ҳокимият учун курашувчи йирик бир гуруҳга айланиб, “Хорижийлар” – яъни ажралиб чиққанлар, “исёнчилар” номини олди. Кейинчалик ушбу йўналишдан бошқа экстремистик кўринишдаги гуруҳлар ажралиб чиқа бошлаганлар ҳамда тарихий вақт жараёнида шакл ва моҳиятини ўзгартириб, замонавий кўринишдаги экстремистик ташкилотлар пайдо бўлган.

Ислом шиорларидан танлаб фойдаланадиган, диннинг асл моҳиятини бузиб талкин қиладиган экстремистик тузилмалар худди юқоридаги каби гўёки, кенг халқ оммаси билан узвий бирлик мавжудлигини кўрсатишга интилади, аслида эса жамиятда тартибсизлик ва парокандаликни юзага келтириш учун одамларнинг онгу шуурини эгаллаш, жамиятда беқарорликни келтириб чиқариш орқали ҳокимиятни эгаллаш мақсадини кўзлайди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва барқарорликни асраш, мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлаш ва унинг тараққиётига муносиб ҳисса қўшиш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчидир. Ёш авлодни аجدодлар қолдирган маданий, диний ва маънавий мерос асосида тарбиялаш, уларни миллий ғоя ва умуминсоний қадриятлар руҳида вояга етказиш – экстремизм ва терроризмнинг илдизини қуритишнинг энг самарали йўлларидан биридир. Шу тариқа, Янги Ўзбекистон тараққиётининг асосий мақсади — маърифатли, онгли ва юртпарвар авлод орқали тинчлик, барқарорлик ҳамда миллий ўзликни асраб-авайлашдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг парламентга йўллаган мурожаатномаси. (мурожаат санаси 03.10.2025 й)
2. Интернет манба: <https://www.gazeta.uz/uz/2022/12/20/extremism/> ва <https://zamaxshariy.uz/1830/> (мурожаат санаси 03.10.2025 й)
3. Яқин шарқдаги террор тарихи. https://www.old.islamonline.uz/index.php/item/465_yaqin-shrq-terror-tarixi (мурожаат санаси 05.10.2025 й)
4. Закурлаев А. Экстремизм ва терроризмга қарши кураш масалалари жамиятдаги тинчлик хотиржамликни таъминлаш гаровидир. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. Volume 3 Issue 1, January 2023. Б-191 (мурожаат санаси 04.10.2025 й)
5. Интернет манба: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (мурожаат санаси 05.10.2025 й)
6. Р.Очилова. Терроризм тарих асорати. Nargiz.uz.2020. <https://nargiz.uz/?p=3191/> (мурожаат санаси 04.10.2025 й)

7. Манукян А. Р. Молодежный религиозный экстремизм в современной России: пути его преодоления и профилактики (на примере северо-кавказского региона). Бизнес в законе 2014. С-146
8. 8. Добродеев А. Экстремизм как социально-философское <http://www.pobeda.ru/content/view>. (мурожаат санаси 05.10.2025 й)